

УРУҒ ЖАМОАСИНИНГ МОДДИЙ МАДАНИЯТИ

Сайёра Қамбарова

Термиз археология музейи илмий ходими:

Аннотация: ушбу мақолада Ривожланган уруғ жамоасининг моддий маданияти, Уруғ жамоасининг умумий таснифи, Меҳнат қуролларининг такомиллашуви, Турар жойлар, Ривожланган уруғ жамоасининг хўжалиги, Ривожланган уруғ жамоасида кийим-кечак ва безаклар, Ривожланган уруғ жамоаси даврида таомлар, Ривожланган уруғ жамоаси даврида хунармандчилик ҳақида илмий маълумотлар берилди.

Калит сўзлар: Қадимги палеолит даврида қуроллар, мустъе даври, уруғчилик жамоаси, уруғ ва уруғчилик тузуми, қурол яроқ ва меҳнат қуроллари, турар жойлар, жуфт оилаларнинг пайдо бўлиши, хунармандчилик соҳаси.

Кириш Тарихчи олимларнинг айтганидек, биз учун ҳамма нарсдан ҳам муҳим ва юксак бўлган тарих фани кишилик жамияти, унинг ривожланиш қонунияти ҳақида бахс этади. Жаҳон халқлари тарихи муқарар равишда бири иккинчиси билан алмашинуви бешта даврга бўлинади. Улар ибтидоий жамоа, қадимги, ўрта, янги ва энг янги тарихий даврлардир. Уларнинг энг дастлабкиси ибтидоий жамоа тузуми хисобланади.

У ер куррасида одамзод пайдо бўла бошлаган даврдан бошлаб ибтидоий гала, уруғ, уруғчилик тузумининг емирилиши мулккий тенгсизлик табақалар ва давлатнинг келиб чиқишигача бўлган катта тарихий даврни ўз ичига қамраб олади. Ибтидоий жамоа тузуми даврида айниқса уруғчилик тузумигача бўлган даврда одамлар тош, ёғоч, суяк ва бошқа буюмлардан ясалган жуда содда қуролларга эга эдилар. Улар ерда мавжуд бўлган нарсани териб термачилик, овчилик ва термачилик билан тирикчилик қилганлар.

Археолог олимлар Африка, Европа, ва Осиё шунингдек, ер куррасининг бошқа жойларидан ибтидоий кишиларнинг жуда кўп манзил ва манзилгохлари, маконлари қовлаб очишга муяссар бўлдилар. Ибтидоий жамоа тузуми даврида, айниқса, унинг дастлабки босқичларида одамлар ясаб фойдаланиган меҳнат қуроллари шунчалик содда экан бу уларнинг меҳнат малакаси, ишлаб чиқариш тажрибасининг ниҳоят даражада паст бўлганлигидан дарак беради. Демак, ўша даврдаги шарт-шароит ибтидоий кишиларни биргалашиб меҳнат қилиш ва яшашга мажбур этди.

Биргалашиб меҳнат қилиш ва яшаш ишлаб чиқариш воситаси ҳамда истемол махсулотларини ҳамма учун умумий мулкка айланган эди. Умум меҳнати натижасида қўлга киритилган озиқ-овқат ва бошқа истемол буюмлари у ёки бугуруҳда яшаган барча катта кичик кишилар орасида баравар тақсимланар эди. Ибтидоий жамият тузуми табақасиз ва давлатсиз жамият эди.

XIX ва XX асрнинг машхур тарихчилари бу энг дастлабки даврга баҳо бериб, уни ҳамма баробар, тенг бўлган ибтидоий давр деб таърифлаган эдилар. Аждодларимиз тарихининг илк даврини - яни 4 ибтидоий жамоа тузуми тарихини қайта тиклаш, уни ўрганиш нихоятда мураккаб, айтилиши вақтда шарафли вазифадир. Узоқ давом этган бу тарихий даврда табиатнинг турли –туман ҳодисалари гирдобида яшаган ибтидоий кишилар ер шарида катта қисмида ҳаёт кечириб, хилма-хил тарзда тирикчилик ўтказганлар.

Одамзод онгининг ривожлана бориши натижасида ишлаб чиқариш кучлари ўса бошлайди. Кучларнинг ривожлана бориши натижасида ижтимоий ҳаётта ҳам катта ўзгаришлар бўла бошлайди. Бундай ўзгаришлар кўпроқ ибтидоий жамоа тузуми давридаги ишлаб чиқарувчиларнинг ривожланишида хусусан меҳнат қуролларининг такомиллашувида кўзга ташланади. 4 энг қадимги ибтидоий тўданинг уруғ жамоасига айланиш жараёни жуда узоқ ва мураккаб даврни ўз ичига олиб инсоният тарихий босқичида муҳим ўзгаришлар олиб келади. Қадимги полеолит даврида қуролларнинг хили жуда оз бўлиб, одамлар уларни етарли даражада ишлата олмаганлар. Чунончи меҳнат қуроллари содда ишланган эди.

Бироқ кейинчалик сўнги полеолит даврининг бошларида келганда одамлар ҳаёти тубдан ўзгариб тошдан турли хил қирғич, тешгич ва найза учлари каби меҳнат қуролларини ярата бошладилар. Турли хил меҳнат қуролларининг такомиллашуви натижасида хўжалик ҳаётида ўзгариш содир бўлди ва овчилик, фермачилик янада ривожланиб кетти. Оқибатта бундай ўзгаришлар инсонлар жамиятига инсонлар жамоатида ҳам ўз тавсифини кўрсатти.

Аста – секин ибтидоий тўда да босқич емирила бошлади. Уруғчилик тузумининг пайдо бўлиши айнан сўнги полеолит даврига келиб тугалланди десак хото қилмаган бўламиз. Чунки ушбу даврдаги Франциядаги Ориньяк-Солнетри маданиятлари Мустье даври маданияти белгилари билан таққослаб кўрилганда уруғчилик тузуми бошланиши даврида қадимги одамлар турли хил меҳнат қуролларини ярата бошладилар.

Чунончи суяк ва шохдан материал сифатида жуда кенг фойдалана бошладилар, ёғочан ҳам кенг фойдалана бошладилар. Тирикчилик, ҳаёт ва мамот учун бўлган кескин курашлар хўжаликни доимий таъминлай оладиган бирлашган ишлаб чиқариш уюшмаси юза келиши учун замин хозирланди. Бундай бирлашма негизида табиий қариндош уруғчилик ётар, бу энг дастлабки уруғ ёки уруғчилик жамоаси эди. Ибтидоий 4А. Кабиров “Ибтидоий жамият тарихи”...2005 йил. маруза . 6 тўда даврида ҳам одамлар гала-гала бўлиб, гуруҳ гуруҳ бўлиб яшаганлар. Лекин улар гуруҳининг сони 20-30 кишидан ошмас эди. Улар унча беқарор ва мустаҳкам эмас эди. Уларнинг дилида ҳамшиша кўрқув ҳукумрон эди. 5 Уруғчилик тузуми даврига келиб эса хар бир уруғдаги кишилар уюшмасининг сони 4-5 баробар орта бошлади ва уруғ ичида одамлар ўзаро ахилликка риоя қилганлар. Мустаҳкам бирликка эга бўлганлар. Уруғ ва

уруғчилик тузумининг пайдо бўлиши тарихнинг энг мураккаб ва қийин масалаларидан бири хисоблади.

Уруғ жамоаси қадимги инсоният тарихининг энг мухим босқичларидан бири хисобланиб, қадимги мураккаб ибтидоий тўда давридан уруғ жамоаси даврига ўтиши билан изоҳланади. Ушбу ораликда яъниким ибтидоий тўда давридан.Уруғ жамоасига ўтиш босқичида одамлар оловдан кенг фойдаланишни ўргандилар. Натижада гўшт ва бошқа озиқ-овқатларни махсулотларини пишириб ейишни оқибатта энг қадимги одамларнинг ақлидроки ривожланди. Инсонлар хаётидаги тузум ўзгарди.

Аста-секин уруғ жамоалари шакилланди.Маълум бир жойда яшаган қавм-қариндошлар кишилар гуруҳи уруғ жамоаси деб аталади.Уруғ жамоаси даврида биргалашиб меҳнат қилинган мол-мулк умумий булган, озиқ-овқат баҳам кўрилган. Уруғ жамоаси турли ривожланиш босқичлари мавжуддир.

Уруғ жамоасида дастлаб сўнги полеолит давридан она уруғ ҳукумрон бўлган. Бу пайтга гируҳли никоҳ кенг тарқалган бўлиб, туғилган бола отасини билмаган ва она тарбиясида қолган натижада қариндошчилик она томондан белгиланган. Энеолит даврига келиб ер юзининг кўплаб жойларида илк давлатлар вужутга кела бошлади ва аста-секин она уруғ матрархат барҳам топа бошлайди.

Илк уруғ жамоалари даврида пайдо бўлган меҳнат қуроллари инсонларга овчилик пайтида, термачилик пайтида жуда кўплаб манфаатлар олиб келган.Кейинчалик мезолит даврига келганда табиатдаги ўззҳаришлар иқлимий воқеалар одамзодни янги қуроллар ятишга ундади.

Ҳайвонлар ҳам ўз вақтида чаққон ва эпчил бўлиб одам олдинги қуроллар билан уларни овлашлари қийин бўлиб қолди. Мезолит даври ўтраларига келиб одамлар ўқ-ёйни ихтиро қилишди.Ўқ-ёйни кашф этилиши жуда катта ютуқларга олиб келди.Еркақлар нуфузи ортиб борди.Айниқса якка овчилар роли ошди.Дехқончиликни пайдо бўлиши билан эса меҳнат қуролларида ўзгаришлар содир бўлди.Ерни омов билан ишлаб дехқончилик қилишган. Чақмоқтошлар билан бирга маҳаллий шароитларга қараб бир мунча қаттиқроқ жинслар кварцит, диорит, обсидиан, диабаз, мрамартош ҳам ишлатилган. Суяк ёки шохдан ясаиш мумкин бўлган буюмлар игна, қармоқ, бигиз, найза ва ёй учи каби меҳнат қуролларининг ясашган.

Қурол яроқ ва меҳнат қуроллари мавжуд барча қуроллари турлари фақат уриш, кесиш ва пармалаш каби асосий вазифаларни бажарган. Қурол-яроқларнинг ишлаб чиқариш вазифаларини бажарган. Ёй умуман олганда икки хил бўлган: бир бутун ёғочдан ясайган оддий ёй, иккинчиси бир бирига ёпиштириб ясалган мураккаб ёюдан иборат бўлган.

Уруғ жамоаларини вақти ўтиши билан ўсиб борган эҳтиёжлари ҳақида гапирадиган бўлсак турар жойларни эслаб ўтиш зарур ҳисобланади. Турар- 17 жойлар олдин пайдо бўлганми ёки кийим-кечакми деган масала кўп марта

ўртага ташланди. Одамларнинг энг дастлабки турар жойлари ғорлар ва дарахтларнинг коваклари бўлганлиги ҳақида билишимиз мумкин. Ибтидоий турар жойларнинг бу хилма-хиллигига қарамай уларнинг ривожланишини уч босқичга ажратиш мумкин.

Одамнинг энг олдин ва жуда сода қилиб қурган турар жойи шамол тўсиғи ёки ғовдан ва ерда қовланган ўрадан иборат бўлган. Шу энг содда икки шакилдан ер ости ва ер усти турар жойлари пайдо бўлади. Биринчиси чайла ёки каппа, иккинчиси ертўладир. Ўз навбатта чайла ёки каоа шакли ва такомиллашуви жихатдан қанчалик турли-туман бўлса ишланадиган материали жихатдан ҳам шунчалик турли тумандир.

Турар-жойларнинг шу ривожланиш босқичига тегишли бошқа шакли ертўлалар жуда ҳам сода бўлса ҳам хархил кўринишга эга. Улар ерни қанчалик чуқур ўйилгани билан бир биридан фарқ қилади. Улар турли хил бўлиб базилари тупроқдан қурилади ва ер устидан кўтарилиб туради, баъзилари эса ерга чуқур қазилиб усти ер билан баробар бўлади. Дастлабки уй жойларда умуман эшик бўлмаган. Кириладиган тешикка ҳеч бўлмаса пўстлоқ ёки бўйра осиб қўйилмаган.

Турар жойларнинг ичкари қисми ҳеч нарса билан беркитилмаган. Бироқ дастлабки даврларда уй эгасини йўқлигини билдирувчи белги яратилди, бу белги кираверишга қўйилган таёқдир.

Ривожланган уруғжамоаси дастлабки босқичларига турар жойлараёлларнинг иши бўлган десак муболаға бўлмайди. Чунки кўчиш вақтида ҳам турар жойларни аёллар кўтариб борганлар. Кейинчалик астасекинлик билан уруғ жамосининг сўнги босқичларидан мустаҳкам ва доимий турар жойларни қуриш асосан эркакларни иши бўлиб қолди. Турар жойларнинг иситиш ҳақида гап кетганда иситиш доимий мустаҳкам турар жойлар билан бир вақтда пайдо бўлган. Кулба ўртасига ўчоқ қурган ёки гулхан ёқилди ва тутун тепадан очилган мўрикон орқали чиқиб кетади. Кейинчалик ўчоқ асосан овқат 18 пишириш учун хизмат қила бошлаган ва энди у деворга тиркаб ўрнатилган туйнукни эса ўчоқдан юқорироқда деволдан очилган тешикдан чиқариб юборади.

Ушбу давр таомлари озиқ-овқатлари ҳақида гап кетар экан дастлаб таомнинг пайдо бўлиши ва унинг инсонлар ҳаётида тутган ўрни ҳақида тўхталиб ўтсак мақсадга мувофиқ бўлади. Дастлаб одамлар уй-жойларини иситиш учун қилинган уй ўчоқларида, сопол идишларда овқат пишира бошлаганлар. Ибтидоий даврда тўхталадиган бўлсак кўпгина қабилалар дастлаб балиқ, гўшт ва ўсимликларни ҳамлигича истеъмол қилганлар.

Одам оловадан фойдаланишни ўрганган вақтдан бошлаб ўсимлик ва ҳайвонлардан иборат овқатларни қовуриб ёки пишириб ейдиган бўлишди. Пишириш ёки қовуриш усуллари ҳам анчагина сода бўлган. Овқатни бевосита

гулхан оловида, кўмир остида, иссиқ кўл ёки қизитилган тош устида пиширилган.

Шихда пишириш жуда қадимийдир. Ўчоқ атрофида тош терилган оддий ўрадан иборат бўлган. Этнографик пазандаликда одамлар кабоб пиширишни тарқалган усуллари қуйидагичадир. Бутун бошли ҳайвонни ичак-чавоқларини олиб ташлаб ичига қиздирилган тошладан ташлаб тўлдирилади ва у қизиб турган ўчоқ ўрага тушурилиб устини тупроқ билан кўмилади.

Ривожланган уруғ жамоаси даврига келиб овқат пиширишнинг турли хиллари тарқалди. Ушбу даврда кулолчиликни пайдо бўлиши билан турли хил сопол буюмлар кўпайди. Оқибатта уруғ жамоалари учун овқатларни мазали, сифатли ва асосийси тўйимли қилиб яратиш учун шароит яратилди. Буғдой, жавдар, тарик каби донли экинлардан ҳам турли таомлар пайдо бўла бошлади. Ривожланган уруғ жамоаси даврида хўжаликнинг ҳар бир соҳаларида озгаришлар ва ривожланишлар кузатилиши мумкин. Дехқончилик, чорвачилик, овчилик ва маълум миқдорда термачилик ҳам давом этган. Дехқончилик анчагина ривожлангунча одамнинг ишлаб чиқариш фаолиятида термачилик билан бир қаторда овчилик ҳам асосий соҳа ҳисобланарди.

Жуфт оилалар пайдо бўлиши ва эволюцияси Кўплаб археологлар жуфт оилаларнинг пайдо бўлган даврини сўнги палеолит даври билан боғлайдилар. Буни шу давр манзилгоҳлари ва маконларини ўрганиш асосида хулоса беришган. Археолог Павловнинг фикрича шундай турар жойлар тахминан 24-25 минг олдин пайдо бўлган. Дуал-уруғ шараоитида қисқа жинсий муносабатларга асосланган жуфтликлар вужудга келди. Бироқ энг узоқ давом етган жуфтликни ҳам никоҳда дейа олмаймиз. Сабаби улар ўзаро ҳеч қандай мажбуриятга эга эмас эди. Уруғ орасида жинсий алоқада бўлган эркак ва аёллар ўратасида аста секинлик билан ижтимоий боғланиш юзага кела бошладди. Бунда ўзаро совға алмашиш жараёни муҳим аҳамият касб этди. Бунинг оқибатида кейинчалик эркак ва аёллар ўратасида доимий жинсий муносабатларга олиб келди. Бундай ҳолат Тробриан оролидаги меланезияликлар ва Жанубий Америкадаги сирионларда кузатилган.

Бундай моддий алмашиш жараёни ҳозирги даврда никоҳ узуги бериш кўринишда сақланиб қолган Совға бериш жараёнинг бошланиши уруғдаги ижтимоий-иқтисодий муносабатларда ўзгаришга олиб келди. Сабаби совға бериш жараёнида жамоага тегишли мулк бошқа бировга берилиши бошқа аъзоларда норозилик келтириб чиқарар эди. натижада уруғнинг фақат балоғатга етган аъзолари фойдаланиши мумкин бўлди.

Натижада уруғда икки тизимли бўлиш, асосий озиқ-овқат топувчиларнинг озиқани тақсимлаб олиниши ва ўз 14 Семенов Ю. И. Происхождение брака и семьи. М., 1974. стр-197. 26 улушининг бир қисмини болаларга тақсимлаши. Шундай қилиб қарамоқли муносабат, яни болалар кимнинг қарамоғида бўлса у шу орқали озиқ овқатни жамоа мулкидан олиши мумкин бўлган. Лекин

эркаклар гуруҳлари ва аёллар болалар гуруҳлари алоҳида алоҳида ҳаёт кечиришган.Айнан шу омил иқтисодий алоқлар заифлиги жуфт оилалар қисқа даврда алоқада бўлишига олиб келган.Бундай жуфтликлар нисбий бўлиб,унга қўшимча равишда никоҳлар бўлган.Мисол учун австралиялик пирауруларда жуфтликларда бир неча қўшимча никоҳлар бўлган.

15 Амалда полигиния,шунингдек сорорат*-бир неча опа-сингил ёки вафот этган хотининг синглисига уйланиш, ва левират- ака ё уканинг хотини билан яшаш ёки кейинчалик бевасига уйланиш.Шу билан бир қаторда полиандрия қам мавжуд бўлган.Эркак ва аёл асосий жуфти билан яшаш билан бир қаторда ҳаёти давомида бир неча марта жуфтини алмаштирган.Никоҳгача ва никоҳдан кейинги бундай муносабатлар оддий ҳолат бўлган.Бу нафақат оддий ҳолат хатто маросим -одат бўлган.Масалан жуфтликда яшамоқчи бўлган қиз дастлаб,кўплаб эркаклар билан яшашган.Бундай ҳолат никоҳ олди гуноҳлардан фориғ бўлувчи гетеризм деб аталган. Ёки меҳмондорчилик гетеризми меҳмон уруғда бегона аёллар бирга бўлиш имконини берган.Уруғ таркибида жуфт оилалар вужудга келиши пировардида аста секин уруғ жамоаси емирила борди Дуал-уруғ жамоаси 4 гуруҳ 2та (А –гуруҳ эркаклари ва Б-гуруҳ эркаклари) эркаклар ва 2 та аёллар (А- гуруҳ аёллари Б-гуруҳ аёллари) гуруҳларининг ўразо алоқадаги- АЭР+БАЁЛ-- БЭр+ААЁЛ тизими АЭР+ААЁЛ--БЭр+БАЁЛ яни иқтисодий муносабатларда ягона хўжаликка жуфт оилалар бирлаша борди.Яни жуфтликлар алоҳида яшасада хўжалик ягоан бўлиб борди. Ж.Ф.Лафито ирокезларда ягона жуфтлик яшайдиган уй бўлмаслигини, улар қабиладошларидан яширин тарзда учрашиб туриши ,ер хотини озиқ-овқат кийим кечак билан таъминлаганини ёзиб қолдирган эди16.Кўриниб турганимиздек жуфт оилалар уруғ жамоасидан 27 иқтисодий тўла ажралмай, нисбатан алоҳида яшашга уринган.Хунармандчилик соҳаси ушбу даврда келиб юксак даражада ривож топди дейишимиз мумкин.

Айниқса неолит даврида хунармандчиликнинг ҳамма соҳалари тармоқлари равақ топа бошлади. Келиб чиқишига назар ташлайдиган бўлсак хунармандчиликни дастлабки наъмуналари қилиб ибтидоий даврда одамлар озиқ овқат топпиш мақсадида ишлатган турли хил тош қуроллар, термачиликда ас қотган бошқа хил буюмлар меҳнат шароитида зарур бўлган меҳнат қуролларни хунармандчилик пайдо бўлишига замин яратган десак ҳам бўлаверади. Мезолит даврига келганда дехқончиликнинг пайдо бўлиши бунга яъна кўртки бўлди. Ишлаб чиқариш кучларининг ривожланиши ишлаб чиқариш салоҳиятини ошиши хинаки касбларни олиб келишига сабаб бўлади. Териш ошиштан ва уни ишлаш каби содда усуллар билан тозалаш кабилардан иборат кўринишларда юз берди. Дастлаб тўқиш хунарлари ривожланди.Булар арқон, халта, сават, тўр, бўйра турли идишлар ва кийимларни тикиш, тўқиш ҳам бошланди. Толаларни тўқиш натижасида тола йиғириш пайдо бўлган. Ривожланган уруғ жамоаси даврида яъники неолит даврида кулчиликни кашф

этилиши хунармандчилик тармоғида юксак инқилоб бўлди. кулолчиликнинг асосий ахамияти шундан иборатки, у овқатни қайнатиб пишириш ва суюқликни сақлаш имкониятини бети. Кулолчилик ривожлана бориб кўп соҳаларда қўлланила бошланди ва тасвирий санъатнинг ривожланишига ҳам катта ёрдам берди.

Фойдаланган адабиётлар:

1. Алесеев В.П, Першиц А.И. “История первобытного общества” Москва. “Высшая школа” 1990.
2. Алесеев В.П, Першиц А.И. “История первобытного общества” Москва. “Высшая школа” 2004.
3. Жабборов. Исо “Жахон этнология асослари” Тошкент 2004.
4. Конрад Филлип Которк “Маданий антропология” Тошкент 2004.
5. Kabirov Abdujabbor “Ibtidoiy jamiyat tarixi” Тошкент 2004.
6. Internet : www.history.ru